

log Ser John Gardner Wilkinson, njemački putopisac Georg Kohl, pruska književnica Ida von Düringsfeld, car Franjo Josip I, hrvatski violinist Franjo Krežma, pjesnik Grgur Urlić-Ivanović i njemački književnik i publicist Ludwig Passarge.

Zanimljivo je da su posjetitelji Skradinu i Krki u 19. stoljeću u najvećem broju bili književnici i putopisci. U njihovim zapisima krajobraz ima izuzetnu ulogu, varirajući od poetskih slika živopisnog mediteransko-dalmatinskoga ugođaja do svrhovitih informativno-turističkih opisa propagandne naravi. Većina ih je proputovala duž čitave naše obale osvrnuvši se i na druga područja osobita po svome prirodnome okruženju i povijesnom naslijeđu. Dubrovnik je zacijelo jedna od najznačajnijih točaka puta Aleksandra Sapiehe, Georga Kohla, Ide Düringsfeld, kao što je bio i na putu Alberta Fortisa koji je o Dubrovniku bio naumio napisati čitavu knjigu, a mnogo kasnije i Bernarda Shawa. Istina, autor ne pruža podatke o zapisima ovih autora o Dubrovniku, ali svakako naglašava činjenicu njihova putovanja i dalje prema Dubrovniku.

Austrija je u od začetka svoje uprave u Dalmaciji činila snažnu gospodarsku i novinsku propagandu o tom području, jer se u značajnoj mjeri orijentira prema Jadranu, potičući gospodarstvo i turizam u tom udaljenom području Carevine. Putopisi o našim krajevima nisu međutim bili samo informativne naravi budući da se o Dalmaciji tada malo znalo, već se uz čisto reporterske elemente unosio dah prirodnog ozračja i prisutnost života.

Od početka XX. do šezdesetih godina Čvrljak slijedi na putu do Skradinskog buka tek trojicu putopisaca, i to botaničara Dragutina Hirca, znamenitog engleskog književnika Georga Bernarda Shawa (koji je također boravio u Dubrovniku) i hrvatskog pisca Nikolu Pulića.

Autor je prikupio golemu građu iz, naj-

većim dijelom, literarnih ali i drugih izvora, i tako osnažen zaputio se tragovima svjedočanstava o rodnome Skradinu i koritu Krke, predjelu skrivenom i duboko uvučenom u srednjodalmatinsko zaleđe, koji sve do naših dana zadivljuje svojom čudesnom ljepotom. Svako poglavlje ove knjige upotpunjeno je bilješkama te vrlo potankim navodom literature, kao i kazalom imena na završetku svih poglavlja. Premda je ova monografija i po svome sadržaju i pristupu znanstveno-stručno djelo, osjeća se na njezinim stranicama autorova emocionalna povezanost s krajem iz kojega je potekao i kojemu se ovim vrijednim doprinosom na pravi način odužio.

Slavica Stojan

Karl Kaser, *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau Verlag, Str. 522.

Već u samom uvodu svoje opsežne monografije Kaser otvara jedno pitanje o kojem bi se zacijelo razvila bogata diskusija. To je shvaćanje pojma balkanskog kulturnog okvira. Sudar raznorodnih kultura i civilizacija na Balkanu i s tim u vezi "teška" povijest Balkanskog poluotoka, koji već stoljećima ide iz rata u rat, stvorila je u Zapadnoj Europi percepciju Balkana kao kulturno inferiornog prostora. Dakako, javno mnijenje stvoreno je na temelju površinskih iskaza, ono nema znanstvenu podlogu, no Kaser je očigledno smatrao da je austrijsko-njemačku publiku, kojoj je knjiga ipak prvenstveno namijenjena, potrebno poučiti da drukčije bivstvovanje na Balkanu ne znači istodobno i neciviliziranost. Drugim riječima, da i uzroke najnovijih događanja na Balkanu ipak treba tražiti u nekim drugim čimbenicima.

U uvodnom poglavlju Kaser je dao temelje svog istraživanja i probleme na koje je nailazio. Njegovo istraživanje obuhvaća pretežno brdovite predjele, jugoistočnu Hrvatsku,

Bosnu i Hercegovinu, brdoviti dio Srbije, Crnu Goru, Albaniju, Makedoniju, Sjevernu Grčku i zapadnu Bugarsku. Pored terenskih ispitivanja obilato se koristio zbirkom podataka J. M. Halperna, pohranjenom na sveučilištu u Grazu. Njegova istraživanja imaju tri razine - povijesnu koja počiva na pisanim izvorima, antropološku koja dolazi do izražaja tamo gdje pisani izvori nedostaju i demografsku koja fotografski utvrđuje konstelacije u strukturi i funkcioniranju oblika domaćinstava na određenoj lokaciji u određenom trenutku.

Kaser polazi od pretpostavke da je tip balkanske obitelji nastao na bazi autohtonog kulturnog modela koji je nazvao balkanski patrijarhat. Korijeni balkanskog patrijarhata sežu vrlo rano, u predrimsko doba, u stočarskim zajednicama brdskih predjela zapadnog i središnjeg Balkana. Taj obrazac ojačan je turskim osvajanjima u 14. stoljeću. Konstitutivni elementi za oblikovanje balkanske obiteljske zadruge muška su dominacija i princip seniorata (vladavine starijeg nad mlađim). Po tome se balkanski patrijarhat razlikuje od ostalih europskih patrijarhata.

Izravnu vezu pastirstva i balkanskog patrijarhata Kaser obrazlaže time da se u nepristupačnim brdskim teritorijima, gdje slabi državna zaštita, razvija jaka agnatska jezgra oblikovana patrilinearitetom i patrilokalitetom, a ustanovljena po porijeklu nekog stvarnog ili zamišljenog pretka kao vrha hijerarhijskog odnosa (primjerice Afrika). Na Balkanu su nosioci stočarske ekonomije bila ilirska plemena, izložena romanizaciji i helenskim utjecajima. Albancima su se kasnije pridružila slavenska plemena i Vlasi. Za razvoj patrijarhalnog kulturnog modela enormno značenje imali su Vlasi koji su se raširili u Tesaliji, Makedoniji, Albaniji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, brdskim oblastima Hrvatske. Njihova socijalna struktura bila je slična balkanskom patrijarhatu. Dominirale su složene domaćinske konstelacije (oko 60%), muškarci su bili glave kuća, vlasnici i odgo-

vorni za plaćanje poreza, žena se udavala u domaćinstvo svekra. No, kod Vlaha Kaser primjećuje i odstupanja od standardnog balkanskog modela: muškarac seli u domaćinstvo žene ako je ono bogatije, djeca dobivaju ime po majci, žene su mogle biti nosioci vlasništva, domaćinstva su u prosjeku bila mala (3-5 članova).

Načelno prihvaćajući tzv. Hajnalovu liniju (Trst - Petersburg), po kojoj se predindustrijska Europa, glede modela ženidbe, dijeli na »univerzalni slučaj Istočne Europe« (u kojem dominira složena obitelj i rana ženidba) i »poseban slučaj Zapadne Europe« (u kojem dominira jednostavna obitelj i kasna ženidba s manjom dobnom razlikom među supružnicima), svjestan prevelike generalizacije koja »ubija« šarolikost pojavnih oblika u okviru istog sustava, Kaser Balkan ipak izdvaja iz te podjele. Iako na Balkanu ne postoji jedinstveni model obitelji i domaćinstava, već se primjećuju bitne strukturalne razlike kako između gradskih i seoskih naselja, tako i između pojedinih regija, iako, dakle, ne postoji tipičan oblik balkanske obitelji, postoji model koji postoji samo na Balkanu i nigdje drugdje u Europi. Kaser ga zove »Balkansko obiteljsko domaćinstvo« (»Balkanfamilienhaushalt«), što približno odgovara našoj percepciji pojma »zadruge«. Kaser, međutim, ne prihvaća taj termin smatrajući da, osim što nije izvoran, već ga je u rječnik uveo Vuk Karadžić, termin kod Hrvata i Srba utemeljuje i ideološki određen mit koji se reklamira kao tipična nacionalna institucija. Zadruzi se pripisuju sve zamislive pozitivne osobine jedne dobro radeće, demokratski djelotvorne, konzervativno misleće seoske tvorevine koja predstavlja nacionalnu supstanciju. No, ostavimo li termin po strani, Kaser smatra da je balkansko obiteljsko domaćinstvo autonomni uzorak koji se razvijao neovisno, bez upletanja države, odnosno feudalnih gospodara, a na temeljima pastirskog načina privređivanja.

Opisujući balkanska obiteljska doma-

ćinstva prema regijama Kaser nastoji dubinski ući u problem. Analitički pristupa svakoj regiji nastojeći uočiti sličnosti, ne zanemarujući pritom i brojne razlike koje postoje među pojedinim mikroćelinama. Pokušava sagledati unutrašnju strukturu domaćinstava te utvrditi koliko vanjski činioci na nju utječu. Kaser razrađuje razne probleme, od ciklusa domaćinstava do srodničkih odnosa i hijerarhije. Posebno važno poglavlje njegove knjige je analiza obitelji i srodstva u procesu modernizacije. Pritom je zanimljivo njegovo zapažanje da je na Balkanu proces demografskog prijelaza protekao u okviru agrarnog društva i doživio vrhunac prije nego što je nastupio proces modernizacije, nasuprot Zapadnoj i Srednjoj Europi gdje je demografska tranzicija bila izravni odgovor na socioekonomski razvoj koji je preoblikovao agrarno u industrijsko i urbano društvo. Ova Kaserova teza otvara više zanimljivih pitanja od kojih držim da su dva temeljna: Zašto ta dva procesa nisu tekla paralelno kao u Europi? I: Koje su posljedice te nesukladnosti? Odgovor na prvo pitanje vjerojatno leži u bržoj recepciji medicinskih od recepcije tehnološko-industrijskih dostignuća u Europi. Što se posljedica tiče, one su po balkanske zemlje bile, čini se, pogubne: dok je zapadna i srednja Europa reagirala na porast stanovništva poznatim regulatorima kao što su kasnija ženidba i kontrola rađanja, dotle su seoske sredine na Balkanu reagirale diobom posjeda, a to je samo vodilo daljnjem osiromašenju, a nakon toga i iseljavanju.

Modernizacija koja se dogodila u vrijeme komunističke vladavine u Jugoslaviji potpuno je razbila tradicionalnu balkansku obitelj. Glavna uporišta u borbi protiv patrijarhalnog sistema bili su izjednačavanje žene, odnosi roditelja i djece te nasljednopravni odnosi. Uz agrarni zakon koji je limitirajući posjede u praksi doveo do velikog broja dioba, raspadu višestruke obitelji pridonijele su i velike migracije (selo - grad, selo - inozemstvo) te povećanje udjela kapitala iz nepoljoprivrede.

Modernizacija, koja je bila najintenzivnija šezdesetih godina ovog stoljeća, razbila je staru strukturu "zadruga" kristaliziravši binuklearnu strukturu obitelji kao prijelazni oblik k jednostavnoj obitelji (bračni par + oženjeni sin ili udana kćer), s još uvijek dominantnim ostatkom patrilinarnosti izraženim u vertikalnom odnosu djed - sin - unuk.

Posebno vrijedna osobina Kaserove knjige jest što je vrlo oprezno pristupio problemu uvažavajući svu raznolikost pojavnih oblika na Balkanu. Balkan je doista isprepleten mnoštvom mikroćelina koje na vrlo malim distancama pokazuju nevjerojatne razlike. Kaser je to uočio i stoga, bježeći od generalizacije, nijedan njegov zaključak nije "tvrd". Kaserova knjiga značajan je doprinos proučavanju obitelji u jugoistočnoj Europi. Njezino značenje treba posebno promatrati u kontekstu stadija u kojem se nalazi istraživanje obitelji u zemljama Balkanskog poluotoka. Naime, dosadašnja istraživanja imaju dva temeljna nedostatka. Hrvatska znanost, znanost drugih balkanskih zemalja, posebno albanska, postavile su u istraživanjima vlastite standarde. Dakako, izoliranost od europskih standarda po svoj prilici rezultat je financijskih neprilika. S druge strane jezična barijera vjerojatni je razlog da je u međunarodnim istraživanjima Balkan bio višestruko zapostavljen. Kaserova knjiga upravo je pokušaj stvaranja jednog mosta između Europe i Balkana. Kaser daje dobar pregled dosadašnjeg razvoja znanosti, ukazuje na istraživačke probleme i pokušava dati smjernice daljnjih istraživanja. Stoga vjerujem da će ova knjiga imati dobar odjek u hrvatskoj znanosti.

Nenad Vekarić